

RECENZIE A GLOSY

MOZAIKA SOCIOLEKTOV V SÚČASNÝCH
SLOVANSKÝCH JAZYKOCH

ČECHOVÁ, M. – SPĚVÁČKOVÁ, M. (eds.) (2023): *Sociolekty v různých sférách komunikace*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. ISBN 978-80-261-1193-1.

Katarína Vužňáková

Diferenciácia a stratifikácia spoločnosti na jednej strane a čoraz väčší vplyv technológií a narastajúca miera ich používania na druhej strane vedú neustále k variovaniu národného jazyka a komunikácie v ústnej i písomnej forme, osobitne v elektronickej podobe. Nie je preto prekvapením, že na Pedagogickej fakulte ZČU v Plzni sa rozvíja výskum slangu a argotu budovaným bohemistom Lumírom Klimešom a jeho žiakmi už od 70. rokov minulého storočia (s. 1). V roku 2023 vydala Západočeská univerzita v Plzni kolektívnu prácu s názvom *Sociolekty v různých sférách komunikace* editovanú M. Čechovou a M. Spěváčkovou, ktorá na túto tradíciu nadväzuje. Monografia zároveň vychádza z tematiky poslednej konferencie konanej v roku 2022 (s. 1). Ako sa ďalej píše, téma konferencie bola v danej publikácii prehĺbená a rozšírená. Autori v preambule knihy uvádzajú, že cieľom je zachytiť súčasný stav sociolektov vo vzájomných vzťahoch i vo vzťahu k spisovnému/štandardnému výrazu, a to v rovine reči/komunikácie i v jazykovej/systémovej rovine (s. 2). Synchronná analýza používania jazyka v neoficiálnej sfére, viažucej sa primárne na istú profesiu alebo spoločný záujem, mapuje chápanie toho, čo je sociolekt, a používanie sociolektov v troch rôznych jazykoch – češtine, slovenčine a poľštine. Sociolingvistická práca sa zaoberá daným problémom na makro- i mikrorovine, teda rieši postavenie sociolektov v rámci národného jazyka a zároveň podobu sociolektu vzhľadom na vybrané, úzke skupiny ľudí alebo oblasti.

Čím môže byť daná práca cenná a zaujímavá nielen pre lingvistickú obec? Autori z troch slovanských krajín a akademických pracovísk z Čiech, Moravy, Slovenska, Poľska sa pokúšajú zachytiť aktuálne používanie a fungovanie sociolektov vo

vzťahu k spisovnej, respektíve štandardnej forme jazyka, pričom tieto vzťahy vnímajú ako dynamické a na konkrétnych príkladoch demonštrujú priepustnosť medzi jednotlivými formami, t. j. prechody od spisovnej podoby k sociolektom a opačne, od sociolektov k spisovnému jazyku. Konkrétne štúdie prezentujú univerzálne tendencie i jedinečné javy v používaní sociolektov v konkrétnych komunikačných sférach i vzhľadom na príbuzné slovanské jazyky. Je prirodzené, že rôzne skupiny ľudí komunikáciu variujú, čím vzniká otvorená množina jazykových prostriedkov, ale v každej sociálnej skupine, profesii či v oblasti záujmu sa tento jav môže realizovať v tvorbe, resp. používaní iných lexikálnych jednotiek. Aj keď sa to v práci explicitne neuvádza, táto skutočnosť sa podľa nás dá vysvetliť aj na základe aktuálneho poznania v neurológii (Stránský 2024). Zrkadliace neuróny v mozgu sú tým, čo spôsobuje, že napodobňujeme iných. Imitujeme emócie iných a zároveň čítame komunikačný zámer aktérov komunikácie. Jazyk je odrazom našej kognície a tá zas výsledkom fungovania mozgu. Vyššie uvedené skutočnosti sa tak premietajú do podoby sociolektov, ktoré nesú integrovanú informáciu o jazykových i sociálnych javoch, o príznakovosti z hľadiska pragmatiky, sémantiky, tvorenia slova i o príslušnosti k skupine, resp. profesii, aby sme mohli anticipovať správanie v istej societe, ale i medzi skupinami navzájom. Imitujeme komunikačné správanie sa v našej sociálnej skupine, čím zrkadlíme iných, ale i seba. Daná publikácia prezentuje výsledok týchto procesov na konkrétnych príkladoch. Ako univerzálne sa javia aj princípy, na ktorých funguje jazyk, konkrétne ide o spôsoby tvorenia lexikálnych jednotiek, teda profesionalizmov, slangu a argotu. Predstavené výskumy ukazujú, že ide dominantne o slovotvornú motiváciu, konkrétne deriváciu a sufixáciu, a sémantické tvorenie slov, čo korešponduje s frekventovanými a produktívnymi spôsobmi tvorenia slov v daných jazykoch vo všeobecnosti. Osobitosťou je tendencia k univerbizácii a skracovaniu slov, čo súvisí s efektívnosťou a ekonomizáciou v neformálnej komunikácii. Tieto skutočnosti zároveň odrážajú záujem autorov, osobitne o slovotvorbu, pričom preberanie z cudzích jazykov je skôr okrajovou záležitosťou.

Predmetom záujmu je súčasná štandardná a subštandardná lexika, teda variety jazyka v rôznych sférach, ktoré sa interpretujú cez rôzne pohľady. Kým českí lingvisti vychádzajú z tradičného chápania toho, čo je sociolekt, slovenskí jazykovedci pristupujú k problému aj cez koncept „register“, ktorý z anglosaského prostredia vniesla do prostredia slovenskej jazykovedy D. Slančová (1999). Jednotliví autori opisujú sémantiku, slovotvorbu, funkciu, syntaktické použitie i zvukovú stránku analyzovaných lexém, ktoré ukazujú na aktuálny „jazykový obraz sveta“ (interpretáciu sveta, teda chápanie reality, prežívanie, hodnotenie a myslenia daného spoločenstva, ktoré sú prezentované v jazyku (pozri o tom napr. Bartmiński 2009)). Ten je utváraný jazykovým spracovaním javov súvisiacich s používaním technológií, s konzumom, vnímaním zvierat v živote ľudí, vzdelávaním, získavaním odborných

informácií mimo vzdelávacie inštitúcie, s literatúrou, športom, rôznymi profesiami, kriminalitou a pod. Autori hodnotia sociolekty rôznych profesií – lexiku programátorov, pivovarníkov, zamestnancov potravinárskych reťazcov a horolezcov i rôznych generácií – u detí a mládeže, vo výučbe zahraničných študentov, osobitne u slovenských matiek.

Ku komplexnosti spracovania a vnímania daného javu prispieva nielen rozsah rôznych komunikačných oblastí, ale aj rôznorodosť sledovaných javov: autori si všímajú nielen propriá, ale aj to, ako sú utvorené mená osôb, zvierat, miest; zastúpené sú viaceré metodologické postupy – kvalitatívne a kvantitatívne hľadisko i samostatná analýza najfrekvencovanejšieho spôsobu tvorenia sociolektizmov – používanie slovotvorných postupov. Mnohostranné poznanie skúmaného javu dotvára aj sledovanie pragmatickej funkcie používaných lexikálnych jednotiek. Sociolekty sa vzhľadom na vyššie uvedené skutočnosti vyznačujú stereotypnosťou a súčasne odrážajú nápadné charakteristiky komunikácie mladých ľudí. Jednou z nich je uvoľňovanie v oblasti komunikácie smerom k vulgarizácii rečového prejavu, pričom lexikálne jednotky s pejoratívnym príznakom a vysokou frekvenciou používania sa sémanticky vyprázdňujú.

Odlišné prístupy k skúmanému problému, sledovanie vybraného javu v troch rôznych jazykoch, korpusové materiály z množstva rozmanitých oblastí a ich analýza umožňujú vymedzenie všeobecného i jedinečného v tvorbe a používaní sociolektov, zároveň interlingválnu a intralingválnu i intersociálnu a intrasociálnu¹ komparáciu, ako aj vzťah jazykového a sociálneho. Vedomie je totiž štruktúrované našim jazykom a zároveň jazyk je odrazom štruktúry nášho vedomia (Drtinová – Horáček 2021). Štúdie však fungujú pomerne izolovane a autonómne, a tak vyvodzovanie daných skutočností je ponechané na čitateľa. Publikácia nepredkladá syntézu poznatkov, ale ponúka pestrú mozaiku variovaného jazyka v dnešnej spoločnosti.

Práca je rozdelená na päť častí – kapitol a 21 samostatných statí, resp. štúdií, na ktorých sa podieľalo 24 autorov. Stručný záver za každou staťou obsahuje zhrnutie najdôležitejších zistení v tom-ktorom výskume. Aby sme potenciálnemu čitateľovi naznačili témy a okruhy spracovaných problémov, uvádzame stručný prehľad jednotlivých častí.

Prvá kapitola sa venuje vymedzeniu toho, čo je sociolekt, resp. vymedzeniu jeho súčastí. Úvahy nad chápaním sociolektu v českej jazykovede prezentuje M. Čechová. P. Odaloš opisuje postavenie sociolektov v slovenčine a naznačuje ich prechody do hovorového a spisovného prostredia. Na odlišnosti argotu od ostatných sociolektov poukazuje M. Vondráček a dané skutočnosti demonštruje na analýze textov konkrétnej osoby.

¹ Komparácia komunikácie v danom jazyku a medzi rôznymi jazykmi, analogicky v rámci danej skupiny a medzi jednotlivými skupinami.

Druhá kapitola, ako naznačuje jej názov *Profesní a slangové výrazivo v komunikaci*, ukazuje formovanie sociolektu vzhľadom na vybrané profesie. M. Balowski analyzuje jazyk programátorov, v ktorom možno diferencovať profesiolekt a tzv. technolekt. Komunikáciu programátorov tvorí jazyk programátora s bežným používateľom počítača, komunikácia programátora s iným programátorom a špecializovaná komunikácia programátora s počítačom. Kód programátora je neexpresívny a počítač emocionalite nerozumie, preto sa v tomto prípade poukazuje na potrebu zavedenia termínu „technolekt“. R. Písková dopĺňa obraz o sociolektoch v tejto sfére ukázkou zmien a jazykovedného výskumu v komunikačnej oblasti informačných technológií v rokoch 2002 – 2022. M. Spěváčková a J. Vaňková opisujú sociolekt v prostredí malých pivovarov. Konzumné spoločenské trendy vytvorili široké prostredie zamestnancov v súčasných potravinových reťazcoch. Ich profesijnú komunikáciu, v ktorej dominuje slovotvorná a sémantická motivácia pri tvorbe sociolektu, analyzujú M. Maturová a Š. Jindrová. J. Krško opisuje register skalolezcov, teda vychádza z chápania, že komunikačný register je nadradený pojmu sociolekt (s. 108 – 109). Aj Ž. Dvořáková sa zameriava, na rozdiel od vyššie spomenutých štúdií, na proprieálne lexémy, a to v profesijnej slovnej zásobe z oblasti textilnej výroby v priezviskách, do ktorých sa premietli označenia profesie, pomenovania pracovnej činnosti, názvy nástrojov a ich častí, názvy výrobkov, tkanín a látok.

Tretia kapitola sleduje vzťah sociolektu a vzdelávania, čím rieši lexiku mladej generácie. H. Chýlová si všíma sociolekty v kurikulumoch a vo vyučovaní českého jazyka a poukazuje na tradicionalistické chápanie sociolektov ako súčasti nespisovného jazyka. J. Zeman detailne hodnotí interakčnú funkciu kontaktných výrazov v reči mládeže. Zaoberá sa používaním jedného konkrétneho vulgarizmu, ktorý stratil primárnu sémantickú funkciu a nadobudol inú, a to nielen pragmatickú funkciu. Pôvodne vulgárne slovo ukazuje na segmentáciu a hierarchizáciu replík v dialógu. J. Hasil a D. Palašáková poukazujú na dôležité miesto profesionalizmov vo vyučovaní zahraničných študentov na českých vysokých školách. Poznanie sociolektov pri zdokonaľovaní českého jazyka zdôvodňujú výskytom profesionalizmov v odboroch, ktoré študenti študujú. Dokladom je ukážka zdravotníckeho sociolektu, v ktorom sú produktívne hlavne slovotvorné postupy, z nich predovšetkým derivácia, ale aj prenášanie významu na základe metafory a metonymie. So vzdelávaním súvisí aj sociolekt slovenských matiek, ktorým sa zaoberala Z. Popovičová Sedláčková. Profesionalizmy sa totiž dostávajú do reči matiek z komunikátov odborníkov. Ide najmä o slová súvisiace s vyšetrením a prípravou na materstvo. Bežné interakcie žien súvisiace so starostlivosťou o potomka, napr. na sociálnych sieťach majú skôr slangový charakter.

Štvrtá kapitola sa, na rozdiel od predchádzajúcich, zameriava prevažne na písomnú komunikáciu a sleduje sociolekty v umeleckej literatúre a publicistike.

J. Hoffmannová analyzuje sociolekt mladých ľudí vo vybraných prózach z posledných rokov, ktorý možno považovať za odraz sociolektu dnešnej mládeže. Vyznačuje sa preexponovanou koncentráciou nespisovnosti, expresivity a vulgárnosti. A. Artemov si všíma slangizmy, ktoré stratili väzbu na vymedzenú sociálnu skupinu. Interlangizmy hľadá v českých textoch Jaroslava Rudiša. S. Schneiderová demonštruje posúvanie významu termínov v publicistike a bežnej komunikácii, a to na lexikálnych jednotkách *komfortná zóna*, *predikovať* a *toxický*.

Posledná, piata kapitola venuje pozornosť slovotvorným postupom pri tvorbe lexiky v rôznych sociolektoch, keďže ide o produktívny spôsob tvorenia profesionalizmov a slangových slov. L. Janovec poukazuje na produktivitu slovotvorných prostriedkov v slangu na materiáli sufixálne odvodených názvov osôb. L. Radková a M. Místecký hodnotia kompozično-derivačné a abreviačno-derivačné substantíva z drogového a armádneho prostredia a sledujú slovotvorné preferencie vo vybraných sociolektoch z pohľadu kvantitatívnej lingvistiky. P. Mitter zameriava pozornosť na redukované formy proprií a ich stratifikačný status. Kapitulu i celú publikáciu uzatvára J. Málková, ktorá si všíma tvorenie mien mačiek v mačacích útlukoch. Cez komunikáciu na sociálnych sieťach vymedzuje motivácie k tvorbe pomenovaní, ktoré sa vyznačujú jazykovou hrou a humorom.

P. Ibbotson v knihe *Language Acquisition* (2024) vychádza z toho, že používanie, ale i osvojovanie si jazyka sa nachádza niekde medzi konformitou a kreativitou. Aj neurologické výskumy potvrdzujú, že náš mozog sa potrebuje pohybovať niekde medzi tým, čím sa dá azda vysvetliť aj to, prečo sa v našej komunikácii objavujú sociolekty a komunikačné registre. Variovanie jazyka má, zdá sa, neurobiologický základ. Jeho prejavy v podobe sociolektov sa môžu vyznačovať univerzálnymi a stereotypnými javmi, napríklad využívaním istých slovotvorných postupov alebo konkrétnych slovotvorných prostriedkov, ale aj jedinečnou a špecifickou množinou jazykových prostriedkov typickou len pre istú sociálnu oblasť. Zároveň povaha problému má interdisciplinárny charakter, na ktorý sme viackrát upozornili. Tieto skutočnosti však predstavená publikácia nerieši. Autori, samozrejme, nemuseli opisovať sociolekty a ani nebolo ich cieľom venovať sa sociolektom z interdisciplinárneho hľadiska. Istú syntézu a komparáciu aspoň niektorých javov či tendencie v jazyku by však čitateľ mohol pri takomto type práce očakávať. Napriek tomu, že publikácia má skôr charakter zborníka, ukážky používania sociolektov vo veľmi rôznorodých profesiách a oblastiach mapujú problémy súvisiace s vymedzením a chápaním sociolektu i osvojovaním a vyučovaním jazyka a dokumentujú aktuálny stav používania jazyka a jeho dynamiku i pohyb medzi normou a úzom, štandardným a neštandardným v troch slovanských jazykoch. Ako sa píše v závere práce, publikácia ponúka pohľad na chápanie sociolektov, ktorý sa demonštruje na ukázkach z vybraných sfér a ich rozborom. Ukazuje, „že sociolekty sa navzájom veľakrát prelínajú, jeden prechádza

v iný a niektoré ich prostriedky postupne prenikajú do spisovného jazyka, a naopak, spisovné podoby po istých zmenách prechádzajú do jednotlivých sociolektov“ (s. 274 – 275). Predstavená mozaika sociolektov však môže byť zaujímavým východiskom aj pre komparatívny a interdisciplinárny výskum v danej oblasti.

Literatúra

- BARTMIŃSKI, J. (2009): *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- DRTINOVÁ, D. – HORÁČEK, J. (2021): *Vědomí a realita. O mozku, duševní nemoci a společnosti*. Praha: Vyšehrad.
- IBBOTSON, B. (2024): *Language Acquisition. The Basics*. 2. vyd. London and New York: Routledge.
- SLANČOVÁ, D. (1999): *Reč autority a lásky. Reč učitelky materské školy orientovaná na dieťa – opis registra*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- STRÁNSKÝ, J. M. (2024): *Vzestup a pád lidské mysli*. Praha: Improovio, s. r. o.

Katarína Vužňáková

*Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta
Ul. 17. novembra 15, 080 01 Prešov
E-mail: katarina.vuznakova@unipo.sk
ORCID: 0000-0002-7377-7537*